การศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนา: วิวัฒน์หรือวิบัติ

Dharmavinaya Study in Buddhism: Progress or Regress?

ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์

Danai Preechapermprasit

บทคัดย่อ

การศึกษาพระธรรมวินัยในพุทธศาสนาดำเนินมาราว 2,548 ปี การศึกษาในสมัยพุทธกาลเน้นการศึกษาในไตรสิกขา หรือ ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างไรก็ดีการศึกษาในพระพุทธศาสนาเริ่มมีการพัฒนามาตามยุคสมัย จึงทำให้มีการเรียนศาสตร์ในด้านอื่น ๆ เพิ่มเติมมากขึ้นกว่าหลักพระธรรมวินัยดั้งเดิม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมีต้นเค้ามาจากประเทศอินเดียและศรีลังกา ซึ่งทั้งสองประเทศมีอิทธิพลต่อการศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศไทยด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยอาณาจักรสุโขทัยและอยุธยา และหลังจากสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นต้นมา การศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศไทยก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาของพระสงฆ์ในมหาวิทยาลัยสงฆ์ ซึ่งมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัย โดยมีการเรียนวิชาการทางโลกมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นไปเพื่อการพัฒนาพระพุทธศาสนา หรือจะทำให้พระพุทธศาสนาเสื่อมลง จึงเป็นสิ่งที่มหาวิทยาลัยสงฆ์ อันถือเป็นสถาบันการศึกษาชั้นนำด้านพระพุทธ-ศาสนาควรที่จะตระหนักถึงอย่างรอบคอบต่อไป

Abstract

Dharmavinaya study has been a practice of Buddhism for as long as 2,548 years. In the Buddha's days, the study had purely emphasized the Threefold Training or the notion of morality, mentality and wisdom. However, over time the revolution of our societies has transformed the study to expand from a pure religious context into worldly disciplines as well. This transformation was started in India and Sri Lanka, through which Thailand's Buddhism was influenced during the Sukhothai and Ayutthaya periods. Nevertheless, in Thailand, the change of dharma study has been more pronounced since the early period of Rattanakosin, especially within the monk's university. The study has embraced more worldly issues, subjects and concerns than before. This paper discusses whether the monk's university should carefully observe this change as a true evolution or as an actual sign of the decline of Buddhism.

1. การศึกษาพระธรรมวินัยในสมัยพุทธกาล

คำว่าการศึกษานั้นมาจากคำภาษาบาลีว่า "สิกขา" (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2538: 339) ซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกที่เน้นเรื่องการศึกษาใน อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา ผู้ที่เข้ามาบรรพชาอุปสมบท ในพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ต้องได้รับการศึกษาในไตรสิกขา เพื่อ ขัดเกลาตนเองด้วยการฝึกอยู่ในหลักไตรสิกขาอันเป็นหลักสำคัญในพระธรรมวินัย พระพุทธองค์ทรงแบ่งการศึกษาหรือไตรสิกขานี้เป็น 3 เรื่อง คือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา คือการศึกษาในเรื่องศีล การศึกษาในเรื่อง สมาธิ และการศึกษาในเรื่องปัญญา ซึ่งพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญถึงกับ ตรัสไว้ในสมณสูตรว่าเป็นกิจที่สมณะต้องทำ เรียกว่าสมณกรณียะ (องฺ.ติก. 34/521/446) และทรงเน้นความสำคัญของไตรสิกขาในเขตตสูตรว่าเป็นกิจ ที่พระสงฆ์ต้องทำก่อนกิจอื่น ๆ เรียกว่าบุพกรณียะ (องฺ.ติก.34/523/449)

อีกทั้งพระองค์ยังตรัสถึงความสำคัญของไตรสิกขาว่าเป็นเครื่องชี้ถึงภาวะความเป็นพระภิกษุด้วย ดังมีเนื้อความในคัทรภสูตรว่า

> *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลาเดินตามฝูงโคไป แม้จะร้องว่า ข้าฯ เป็นโค ๆ แต่สีของมัน ไม่เหมือนโค เสียงก็ไม่เหมือน รอยเท้าก็ไม่เหมือน มันได้แต่เดินตามฝูงโคร้องไปว่า ข้าฯ เป็นโค ๆ เท่านั้น ฉันใดก็ดี ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุลางรูปในพระธรรมวินัยนี้เดินตามหมู่ภิกษุ แม้ประกาศไปว่า ข้าฯ เป็นภิกษุ ๆ แต่ฉันทะในการสมาทานอธิสีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขาของภิกษุรูปนั้น ไม่มีเหมือนภิกษุอื่น ๆ ภิกษุนั้นก็ได้แต่เดินตามหมู่ภิกษุประกาศไปว่า ข้าฯ เป็นภิกษุ ๆ เท่านั้น ฉันนั้นเหมือนกัน*
>
> *(องฺ.ติก.34/522/448)*

เมื่อกล่าวถึงหลักใหญ่ของการศึกษาพระธรรมวินัยคือเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหลักใหญ่ในการศึกษาพระธรรมวินัยแล้ว ต่อไปจักกล่าวถึงหลักย่อย ๆ ที่เกี่ยวกับเรื่องการศึกษาในพระธรรมวินัยในประเด็นอื่น ๆ กล่าวคือเรื่องคำจำกัดความของคำว่าปริยัติ ความเป็นพหูสูต หรือคำว่าผู้ทรงธรรม ซึ่งล้วนเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระธรรมวินัยทั้งสิ้น เพราะเหตุว่าการศึกษาพระธรรมวินัยนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ถึงความเป็นพหูสูตและเป็นผู้ทรงธรรม จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณาคำจำกัดความของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องว่าคำเหล่านั้นมีอรรถหรือความหมายแค่ไหนเพียงใดตามพระธรรมวินัย ดังคำจำกัดความของคำว่าปริยัติซึ่งมีความหมายว่า “คำสั่งสอนใด คือ สุตตะ เคยยะ เวยยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ อันบุคคลนั้นศึกษาแล้ว นี้ชื่อว่าคำสั่งสอนทางปริยัติ” (ขุ.ม.65/232/669)

สำหรับคำว่า “พหูสูต” และ “ผู้ทรงธรรม” ซึ่งเป็นคุณสมบัติของพระภิกษุก็มีคำจำกัดความว่า ผู้เป็นพหูสูต ในอุเทศว่า “พหุสฺสุตํ ธมฺมธรํ ภเชถ”

ดังนี้ ความว่าเป็นผู้ได้สดับมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ได้สดับมาแล้ว สั่งสมธรรมที่ได้สดับมาแล้ว คือธรรมเหล่าใดงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด พร้อมทั้งอรรถพร้อมทั้งพยัญชนะ ประกาศพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง ธรรมเห็นปานนั้น เป็นธรรมที่มิตรนั้นสดับมาก ทรงจำไว้ คล่องปาก ขึ้นใจ แทงตลอดด้วยดีด้วยทิฐิ คำว่า "ธมฺมธรํ" ความว่า ผู้ทรงธรรม คือ สุตตะ เคยยะ ไวยากรณ์ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัพภูตธรรม เวทัลละ (ขุ.จู.67/753/585)

ดังนั้นการศึกษาพระธรรมวินัยนั้นจึงหมายถึงการศึกษาในนวังคสัตถุศาสน์ และการศึกษาในนวังคสัตถุศาสน์นั่นเองจึงทำให้พระภิกษุผู้ศึกษาเป็นพหูสูต หรือเป็นผู้ทรงธรรมตามคำจำกัดความในพระไตรปิฎก คำว่าพหูสูตและผู้ทรงธรรมนั้นจึงใช้เรียกผู้ที่ศึกษานวังคสัตถุศาสน์อย่างแตกฉาน และเชี่ยวชาญ ซึ่งจากข้อความดังกล่าวที่ยกมาจึงมีความจำเป็นที่จะต้องทราบความหมายของคำว่านวังคสัตถุศาสน์ ซึ่งหมายถึงพระพุทธวจนะรวมเป็นศาสนธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าจัดเป็นองค์ 9 ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎกได้แสดงไว้ดังนี้

1. **สุตตะ** ได้แก่ อุภโตวิภังค์ นิทเทส ขันธกะ ปริวาร พระสูตรต่าง ๆ มีมงคลสูตร เป็นต้น
2. **เคยยะ** คือพระสูตรที่ประกอบด้วยคาถาทั้งหมด
3. **เวยยากรณะ** คือพระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธวจนะที่ไม่ได้จัดเข้าในองค์ 8 ชื่อว่าเวยยากรณะทั้งหมด
4. **คาถา** คือพระธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา และคาถาล้วน ๆ ที่ไม่มีชื่อว่า สูตรในสุตตนิบาต
5. **อุทาน** คือพระสูตร 82 สูตร ที่พระพุทธเจ้าทรงเปล่งด้วยโสมนัสญาณ
6. **อิติวุตตกะ** พระสูตร 110 สูตร ที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า ข้อนี้สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้

7. ชาดก เป็นการแสดงเรื่องในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า มีอปัณณกชาดก เป็นต้น มีทั้งหมด 550 เรื่อง

8. อัพภูตธรรม คือพระสูตรที่ปฏิสังยุตด้วยอัจฉริยอัพภูตธรรม

9. เวทัลละ คือพระสูตรที่เทวดาและมนุษย์เป็นต้นถามแล้วได้ความรู้และความยินดีทั้งหมด มีจฬฺเวทัลลสูตร เป็นต้น

(วินย.1/56-57)

เมื่อสรุปแล้วการเรียนนวังคสัตถุศาสน์ก็คือการศึกษาพระพุทธพจน์ในพระธรรมวินัย หรือในพระไตรปิฎก ซึ่งพระไตรปิฎกทั้งหมดเมื่อสงเคราะห์แล้วก็เป็นการศึกษาอยู่ในเรื่องของศีล สมาธิ และปัญญานั่นเอง การจะละกิเลสได้นั้นต้องอาศัยกระบวนการของไตรสิกขาเป็นเครื่องมือในการทำลายกิเลส ดังนั้นแนวคิดเรื่องการศึกษาพระธรรมวินัยคือการศึกษาไตรสิกขานั้น ในคัมภีร์สมัยอรรถกถา ดังเช่นท่านพระพุทธโฆสาจารย์ได้ใช้กรอบของศีล สมาธิ และปัญญา เป็นโครงในการเขียนคัมภีร์วิสุทธิมรรคซึ่งแปลว่าทางแห่งความบริสุทธิ์ ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์วิสุทธิมรรคนี้ก็เน้นอธิบายเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญา อย่างละเอียด ซึ่งท่านพระพุทธโฆสาจารย์นำคาถาจากพระพุทธพจน์ที่เกี่ยวกับไตรสิกขาเป็นคาถาเริ่มคัมภีร์วิสุทธิมรรคความว่า ภิกษุผู้เป็นคนฉลาด มีความเพียร มีปัญญาบริหารตน ตั้งอยู่ในศีลแล้ว อบรมจิตและปัญญาอยู่นั้น ถึงถางชัฏนี้ได้แล (เมฆ อำไพจริต, 2538: 1)

นอกจากนี้ในสุมังคลวิลาสินี อรรถกถาทีฆนิกาย ก็ได้กล่าวถึงเรื่องการสงเคราะห์ศีล สมาธิ ปัญญา ลงในพระไตรปิฎกว่า อธิศีลสิกขา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดยเฉพาะในวินัยปิฎก อธิจิตตสิกขาตรัสไว้โดยเฉพาะในสุตตันตปิฎก อธิปัญญาสิกขา ตรัสไว้โดยเฉพาะในอภิธรรมปิฎก อนึ่งการละกิเลสอย่างหยาบพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในวินัยปิฎก เพราะศีลเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างหยาบ การละกิเลสอย่างกลางตรัสไว้ในสุตตันตปิฎก เพราะสมาธิเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างกลาง การละกิเลสอย่างละเอียดตรัสไว้ในอภิธรรมปิฎกเพราะปัญญาเป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสอย่างละเอียด (ที.สี.11/100) ในพระวินัยปิฎก พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามพระภิกษุเรียนวิชาการอื่นที่มิใช่นวังคสัตถุศาสน์ เช่น วิชาการทางโลกที่คล้ายกับคฤหัสถ์ เพราะ

เป็นเหตุที่ทำให้ภาวะของความเป็นพระภิกษุมีสภาพไม่แตกต่างจากภาวะของคฤหัสถ์ที่บริโภคกาม และไม่เป็นไปเพื่อความเจริญในพระธรรมวินัยของพระพุทธองค์ เพราะมิใช่การศึกษาใน ศีล สมาธิ และปัญญา ดังมีเนื้อความนี้

> *สมัยนั้น พระฉัพพัคคีย์เรียนคัมภีร์โลกายตะ ชาวบ้านเพ่งโทษ ติเตียน โพนทะนาว่าเหมือนคฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม ภิกษุทั้งหลายได้ยินชาวบ้านเพ่งโทษ ติเตียน โพนทะนาอยู่ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ผู้ที่เห็นคัมภีร์โลกายตะว่ามีสาระจะพึงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรมวินัยนี้หรือ*
>
> *ภิ.ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า*
>
> *ภิ.อันผู้ที่เห็นธรรมวินัยนี้ว่ามีสาระ จะพึงเล่าเรียนคัมภีร์โลกายตะหรือ*
>
> *ภิ.ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า*
>
> *ภิ.ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเรียนคัมภีร์โลกายตะ รูปใดเรียนต้องอาบัติทุกกฏ*
>
> *(วินย.9/181/65)*

เมื่อพิจารณาดูความหมายของคำว่า “โลกายตะ” ในอรรถกถาได้มีการอธิบายถึงลักษณะของคัมภีร์โลกายตะไว้ว่า หมายถึงคัมภีร์เดียรถีย์ซึ่งประกอบด้วยเหตุอันไร้ประโยชน์ มีอาทิอย่างนี้ว่าสิ่งทั้งปวงเป็นเดน เพราะเหตุนี้และนี้ สิ่งทั้งปวงไม่เป็นเดนเพราะเหตุนี้และนี้ กาเผือก เพราะเหตุนี้และนี้ นกยางดำ เพราะเหตุนี้และนี้ ชื่อคัมภีร์อันเนื่องด้วยโลก (วินย.9/103) ถ้าจะกล่าวโดยสรุปวิชาโลกายตะก็คือวิชาทางโลกนั่นเอง นอกจากวิชาโลกายตะแล้ว วิชาที่พระพุทธองค์ตรัสติเตียน และทรงบัญญัติสิกขาบทบังคับมิให้พระภิกษุสงฆ์เรียนก็คือ ดิรัจฉานวิชา คือวิชาที่เป็นไปเพื่อขวางกับมรรคผลนิพพานอีกด้วย เพราะมิใช่วิชาที่เป็นไปกับศีล สมาธิ และปัญญา ดังมีพระวินัยบัญญัติว่า

สมัยต่อมาพระฉัพพัคคีย์เรียนดิรัจฉานวิชา ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่าดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงเรียนดิรัจฉานวิชา รูปใดเรียน ต้องอาบัติทุกกฏ (วินย.9/183/66)

เมื่อพิจารณาต่อไปถึงรายละเอียดของคำว่าดิรัจฉานวิชาแล้วมีแสดงอยู่ในพรหมชาลสูตรว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญบางจำพวกฉันโภชนะที่เขาให้ด้วยศรัทธาแล้ว ยังเลี้ยงชีพโดยทางผิดด้วยดิรัจฉานวิชา เห็นปานนี้ คือ ทายอวัยวะ ทายนิมิต ทายอุปบาต ทำนายฝัน ทำนายลักษณะ ทำนายหนูกัดผ้า ทำพิธีบูชาไฟ ทำพิธีเบิกแว่นเวียนเทียน ทำพิธีซัดแกลบบูชาไฟ ทำพิธีซัดรำบูชาไฟ เป็นหมอดูอวัยวะ ดูลักษณะพื้นที่ ดูลักษณะที่ไร่นา เป็นหมอปลุกเสก เป็นหมอผี เป็นหมอลงเลขยันต์คุ้มกันบ้านเรือน เป็นหมองู เป็นหมอยาพิษ เป็นหมอแมลง เป็นหมอทายอายุ ทายลักษณะสตรี ทายลักษณะบุรุษ ทายลักษณะกุมาร ทายลักษณะกุมารี ดูฤกษ์ยาตราทัพว่าพระราชาจักยกออก พระราชาจักไม่ยกออก พระราชาภายในจักเข้าประชิด พระราชาภายนอกจักถอย พยากรณ์ว่า จักมีจันทรคราส จักมีสุริยคราส จักมีนักษัตรคราส ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินถูกทาง ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์จักเดินผิดทาง จักมีอุกกาบาต จักมีดาวหาง จักมีแผ่นดินไหว จักมีฟ้าร้อง พยากรณ์ว่า จักมีฝนดี จักมีฝนแล้ง ให้ฤกษ์อาวาหมงคล ฤกษ์วิวาห-มงคล ดูฤกษ์เรียงหมอน ดูฤกษ์หย่าร้าง ดูฤกษ์เก็บทรัพย์ ดูฤกษ์จ่ายทรัพย์ ดูโชคดี ดูเคราะห์ร้าย ให้ยาผดุงครรภ์ ทำพิธีบนบาน ทำพิธีแก้บน ร่ายมนต์ขับผี สอนมนต์ป้องกันบ้านเรือน ทำกะเทยให้กลับเป็นชาย ทำชายให้กลายเป็นกะเทย ทำพิธีปลูกเรือน ทำพิธีบวงสรวงพื้นที่ พ่นน้ำมนต์ รดน้ำมนต์ ทำพิธีบูชาไฟ ปรุงยาสำรอก ปรุงยาถ่าย ทำการผ่าตัด รักษาเด็ก ใส่ยาชะแผล (ที.สี.11/19-25/11-15)

เมื่อกล่าวโดยสรุป การศึกษาที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกว่าเป็นการศึกษาสูงสุดและเยี่ยมยอดตามพระธรรมวินัยก็คือการศึกษาเรื่อง ศีล สมาธิ และปัญญานั่นเอง ดังที่ตรัสไว้ในอนุตตริยสูตรว่า

สิกขานุตตริยะเป็นอย่างไร ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บุคคลบางคนในโลกนี้ย่อมศึกษาศิลปะเกี่ยวกับช้างบ้าง ม้าบ้าง รถบ้าง ธนูบ้าง ดาบบ้าง หรือศึกษาศิลปชั้นสูงชั้นต่ำ ย่อมศึกษาต่อสมณะหรือพราหมณ์ผู้เห็นผิดผู้ปฏิบัติผิด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การศึกษานี้มีอยู่ เราไม่กล่าวว่าไม่มีก็แต่ว่าการศึกษานั้นเป็นการศึกษาที่เลว... ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมศึกษาอธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้างในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว การศึกษานี้ยอดเยี่ยมกว่าการศึกษาทั้งหลาย ย่อมเป็นไปพร้อมเพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย... เพื่อทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุคคลผู้มีศรัทธาตั้งมั่น มีความรักตั้งมั่น มีศรัทธาไม่หวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ย่อมศึกษาอธิศีลบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้วนี้ เราเรียกว่า สิกขานุตตริยะ"

(องฺ.ปญฺจก - ฉกฺก 36/301/609)

2. พัฒนาการการศึกษาพระธรรมวินัย

การศึกษาพระธรรมวินัยของพระสงฆ์ ในสมัยพุทธกาลสามารถสรุปได้ว่า การศึกษาของพระภิกษุนั้น แรกเริ่มมีพระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ใหญ่ทั้งหลายเป็นครูอาจารย์ โดยอยู่ในรูปของความเป็นพระอุปัชฌายะ ซึ่งมีหน้าที่อบรมสั่งสอนสัทธิวิหาริก หรืออยู่ในรูปของอาจารย์ที่มีหน้าที่อบรมสั่งสอนอันเตวาสิก โดยให้ถือนิสัย 5 ปีหรือตลอดชีวิต เพื่อศึกษา ศีล สมาธิ ปัญญา ตลอดจนศึกษาในเรื่องอาบัติต่าง ๆ และวัตรปฏิบัติทั้งหลายของบรรพชิต เป็นต้น ซึ่งในพระไตรปิฎกแสดงไว้ชัดเจนว่า ถ้าภิกษุไม่บรรลุถึงศีล สมาธิ ปัญญา ขั้นอเสกขะ คือบรรลุถึงขั้นพระอรหันต์แล้ว ต้องถือนิสัยตาม

พระวินัยบัญญัติดังกล่าว (วินย.6/115/269) ทั้งนี้ก็เพื่อจุดมุ่งหมายคือการให้การศึกษาแก่กุลบุตรที่เข้ามาบวชในพระศาสนานั่นเอง

การศึกษาของพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาลนั้น มีการศึกษาทั้งในคันถธุระและวิปัสสนาธุระทั้งสอง โดยอาศัยพระธรรมวินัยซึ่งแสดงโดยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายโดยมีจุดมุ่งหมายให้ผู้ศึกษาและปฏิบัติบรรลุถึงความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง หลังการปรินิพพานของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความสำคัญของการศึกษาพระธรรมวินัยนั้นได้มีมากขึ้น ตัวอย่างของการให้ความสำคัญในเรื่องของพระธรรมวินัยนี้ ได้แก่ การสังคายนาพระธรรมวินัย เพื่อเป็นการรักษาพระธรรมวินัยไว้ให้คงอยู่ และการรักษาพระธรรมวินัยไว้ก็เท่ากับเป็นการรักษาพระศาสนาไว้นั่นเอง (วินย.1/25) ถึงกับมีคำกล่าวในคัมภีร์มโนรถปูรณีอรรถกถาว่า พระปริยัติเป็นรากเหง้าเค้ามูลของพระศาสนา เมื่อปริยัติยังทรงอยู่ พระศาสนาก็ชื่อว่ายังไม่อันตรธาน (องฺ.เอก./175) ด้วยเหตุนี้พระเถระในยุคต่อ ๆ มาจึงต้องมีการสังคายนาเพื่อรักษาพระธรรมวินัยไว้

จวบจนถึงการสังคายนาครั้งที่ 5 ที่อาโลกเลณสถาน ณ มตเลชนบท หรือมลัยชนบท ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามิณีอภัย ราว พ.ศ. 433 ได้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก และเป็นครั้งแรกที่มีการจารึกพระพุทธพจน์ และคัมภีร์อรรถกถาเป็นอักษรสิงหล ซึ่งการสังคายนาในอดีตนั้น อาศัยการเล่าเรียนและทรงจำสืบต่อกันมาแบบมุขปาฐะ คือการทรงจำไว้ด้วยการท่องด้วยปาก บอกต่อกันด้วยปาก หลังการสังคายนาและจารึกพระพุทธพจน์รวมถึงอรรถกถาเป็นลายลักษณ์อักษรในครั้งนี้ ทำให้การศึกษาเล่าเรียนและทรงจำพระพุทธพจน์รวมทั้งอรรถกถาในประเทศศรีลังกาเริ่มเป็นระบบการเรียนที่ซับซ้อนมากขึ้นกว่าในอดีต ด้วยเหตุนี้การศึกษาพระปริยัติ-ธรรมของกุลบุตรชาวลังกา จึงแพร่หลายอย่างกว้างขวางในยุคต่อ ๆ มา และถือได้ว่าเป็นศูนย์กลางการศึกษาพระพุทธศาสนา ดังปรากฏหลักฐานในคัมภีร์ต่าง ๆ เช่น คัมภีร์อรรถกถา และคัมภีร์มหาวงศ์ โดยเฉพาะในสมัยของพระเจ้ามหานามเมื่อราว พ.ศ. 956 พระพุทธโฆสาจารย์ ซึ่งเป็นพระเถระชาวอินเดีย ได้ไปถึงประเทศศรีลังกาเพื่อที่จะศึกษา และปริวรรตคัมภีร์อรรถกถา

จากภาษาสิงหลมาเป็นภาษามคธ เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ประเทศอินเดียไม่มีคัมภีร์อรรถกถาเหลืออยู่เลย ท่านพระพุทธโฆสาจารย์จึงต้องแสดงความสามารถในเชิงปริยัติด้วยการแต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นการพิสูจน์ความสามารถ ก่อนที่จะได้รับอนุญาตให้ปริวัติคัมภีร์อรรถกถาดังกล่าวจากพระสงฆ์ในคณะมหาวิหาร (ปริยัติธรรมธาดา (แพ ตาลลักษมณ), พระยา, 2521: 91-112)

ผลของการปริวรรตคัมภีร์อรรถกถาในครั้งนั้นของท่านพุทธโฆสาจารย์ทำให้การศึกษาเล่าเรียนพระพุทธพจน์และอรรถกถาในประเทศอินเดียได้กลับมารุ่งเรืองอีกครั้งหนึ่ง และการศึกษาเล่าเรียนในประเทศศรีลังกาเองก็มีความรุ่งเรืองมากขึ้นไปอีก จนมีผลสืบเนื่องต่อมาในราว พ.ศ. 1700 ในรัชสมัยของพระเจ้าปรักกมพาหุที่ 1 ประเทศศรีลังกา พระเถระทั้งหลายในยุคนั้นมีท่านพระกัสสปเถระเป็นต้น ได้รจนาคัมภีร์ฎีกาขึ้นมา ซึ่งใช้อธิบายข้อความในคัมภีร์อรรถกถา เพื่อทำให้การศึกษาสมบูรณ์มากขึ้น นอกจากนี้พระเถระทั้งหลายในยุคนั้น ยังได้รจนาคัมภีร์ไวยากรณ์สายบาลีขึ้นอีกมากมาย เช่น คัมภีร์ปทรูปสิทธิ คัมภีร์อภิธานัปปทีปิกา เป็นต้น (แสง มนวิทูร, 2506: 48-51) ซึ่งทำให้การเรียนคันถธุระได้เจริญมากยิ่งขึ้นไปอีกในประเทศศรีลังกา สำหรับการศึกษาพุทธศาสนาเถรวาทที่รุ่งเรืองอยู่ในประเทศศรีลังกานั้น พระภิกษุจะศึกษาคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์บาลีไวยากรณ์ต่าง ๆ เพื่อศึกษาพระพุทธพจน์ตามพระธรรมวินัยไว้ โดยไม่มีการศึกษาศาสตร์อื่น ๆ เพิ่มเติม

ในขณะที่การศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศศรีลังการุ่งเรืองอยู่นั้น ประเทศอินเดียได้มีการพัฒนาการศึกษาพระธรรมวินัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 จนถึงขั้นเป็นมหาวิทยาลัยในอินเดียหลายแห่ง เช่น มหาวิทยาลัยนาลันทา มหาวิทยาลัยวัลภี มหาวิทยาลัยวิกรมศิลา มหาวิทยาลัยชคัททละ และมหาวิทยาลัยโอทันตบุรี แต่มหาวิทยาลัยในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นมหาวิทยาลัยพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ยกเว้นมหาวิทยาลัยวัลภี ที่สมณะยวนฉ่างและไอสิงกล่าวว่า เป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดของพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ซึ่งคู่กับมหาวิทยาลัยนาลันทาซึ่งเป็นมหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดของพุทธศาสนาฝ่าย

มหายาน (อมร โสภณวิเชฏฐวงศ์, 2543: 18) การศึกษาพุทธศาสนาแบบมหายานได้แพร่หลายอย่างมากในประเทศอินเดีย และมีการเพิ่มเติมการศึกษาในศาสตร์อื่น ๆ นอกจากการศึกษาในพระธรรมวินัย เช่น วิชาที่สอนในมหาวิทยาลัยนาลันทาครั้งนั้น ประกอบด้วยวิชาต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้ 5 วิชา เรียกว่า ปัญจวิทยาสถาน คือ

1) อัธยาตมวิทยา ได้แก่ วิชาพระพุทธศาสนา และศาสนาปรัชญาทุกแขนง 2) เหตุวิทยา คือวิชาหาเหตุผล และวิชาการอภิปรายโต้วาที 3) ติกิจฉาวิทยา คือวิชาแพทย์ และเภสัชกรรม 4) ศัพท์วิทยา คือวิชาอักษรศาสตร์ วรรณคดี และการแต่งเรื่องต่าง ๆ 5) ศิลปวิทยา ซึ่งรวมทั้งวิชาสถาปัตยกรรม ช่างหล่อ ช่างปั้น ช่างเขียน เป็นต้น (เสถียร โพธินันทะ, 2539: 143-145) ซึ่งนอกจากจะเรียนวิชาการแขนงอื่น ๆ เพิ่มเติมจากการเรียนพระพุทธวจนะแล้ว วิชาที่สำคัญของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็คือ การเรียนวิชาภาษาสันสกฤต จากคัมภีร์ไวยากรณ์สายภาษาสันสกฤต เช่น สูตรของท่านปาณินิ เป็นต้น (อมร โสภณวิเชฏฐวงศ์, 2543: 15-16) ซึ่งการศึกษาพุทธศาสนาในระบบมหาวิทยาลัยของอินเดียนั้น เจริญอยู่ในประเทศอินเดียราวพุทธศตวรรษที่ 7-18 ก่อนที่จะถูกทำลายด้วยกองทัพอิสลามในปี 1743 อันเป็นการสิ้นสุดการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), 2542: 58-59)

เมื่อเปรียบเทียบการศึกษาพระธรรมวินัยของฝ่ายเถรวาทกับฝ่ายมหายาน ก็จะพบข้อแตกต่างกันว่า การศึกษาแบบเถรวาทใช้ไวยากรณ์ทางภาษาบาลี และเรียนเฉพาะพระพุทธพจน์ที่สืบทอดกันมาตั้งแต่การสังคายนา ส่วนการศึกษาแบบมหายานใช้ไวยากรณ์ทางสันสกฤต และเรียนวิชาการอื่น ๆ นอกจากพระธรรมวินัย และพระพุทธวจนะของฝ่ายมหายานนั้น กล่าวได้ว่าเป็นพระพุทธวจนะที่มีการเพิ่มเติมเสริมแต่งกันขึ้นมาตามยุคสมัย ซึ่งต่างจากทางเถรวาทที่ไม่มีการเพิ่มเติมพระพุทธพจน์ นอกจากการรักษาพระพุทธพจน์ไว้ให้ครบถ้วนบริบูรณ์ตามมติของการสังคายนาเท่านั้น (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2542: 20-29)

3. การศึกษาพระธรรมวินัยในประเทศไทย

พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้เข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทย ในสมัยอาณาจักรสุโขทัยราวพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช อาณาจักรสุโขทัยรับพระพุทธศาสนามาจากประเทศศรีลังกา ทำให้การศึกษาพระไตรปิฎกทั้งอรรถกถา ฎีกา ในสมัยนั้นครบถ้วนบริบูรณ์มาก เพราะได้คัมภีร์ทั้งหลายมาจากประเทศศรีลังกานั่นเอง (เสถียร โพธินันทะ, 2540: 143) ในด้านการปกครองของคณะสงฆ์มีการแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น 2 คณะ คือ คณะคามวาสีที่สมาทานการศึกษาคันถธุระ และคณะอรัญญวาสีที่สมาทานวิปัสสนาธุระนั่นเอง แต่ดูเสมือนว่าการศึกษาในฝ่ายคันถธุระจะมีความสำคัญกว่า โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งนับว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ทรงรอบรู้ในภาษามคธ และพระไตรปิฎกตลอดจนคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ พระองค์ทรงสามารถรจนาคัมภีร์ไตรภูมิขึ้น โดยทรงอ้างอิงจากคัมภีร์มคธทั้งอรรถกถา และฎีกากว่า 30 ปกรณ์ นอกจากนี้ยังทรงอุทิศพระราชมณเฑียรเป็นสถานที่บอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุสามเณรเป็นครั้งแรก ซึ่งทรงเป็นแบบอย่างให้พระมหากษัตริย์ไทยในสมัยต่อ ๆ มาทรงประพฤติตาม (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 26-34) สิ่งเหล่านี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญในการศึกษาพระธรรมวินัยสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

ในสมัยอยุธยา วัดยังเป็นแหล่งสำคัญทางด้านการศึกษาเช่นเดียวกับสมัยสุโขทัย ดังเช่น วัดพุทไธศวรรย์ ซึ่งเป็นวัดที่มีการเรียนการสอนวิชาการพิชัยสงครามแก่แม่ทัพนายกองในสมัยนั้น (เสถียร โพธินันทะ, 2540: 143-157) แม้จะไม่ได้เป็นการศึกษาเกี่ยวข้องกับพระธรรมวินัย แต่เป็นเพราะในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นบ้านเมืองมีศึกสงครามมาก ในขณะที่ทางด้านการศึกษาวิปัสสนาธุระมีความเด่นชัดมากขึ้น เพราะในสมัยนั้น มีความเชื่อกันว่าพระเถระที่ทรงคุณในทางวิปัสสนาธุระ จักมีคุณในวิทยาอาคมเวทมนตร์ด้วย (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 77) และพระที่ทรงคุณวิเศษ มักจะเป็นขวัญกำลังใจให้แก่นักรบไทยในสมัยอยุธยาตลอดมา

ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พระองค์ทรงเลื่อมใสคณะสงฆ์

ใหม่ที่มาจากลังกาในยุคนั้นที่เรียกว่า คณะป่าแก้ว ซึ่งถือการบำเพ็ญวิปัสสนาธุระเป็นสำคัญ พระองค์ผนวชในคณะนี้ด้วยที่วัดจุฬามณี ในปี พ.ศ. 2008 ทำให้คณะสงฆ์จากวัดป่าแก้วที่บำเพ็ญวิปัสสนาธุระ มีความสำคัญมากขึ้นและได้รับการอุปถัมภ์จากราชสกุลมากกว่า อย่างไรก็ตามในด้านปริยัติหรือคันถธุระ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงรับสั่งให้มีการประชุมพระสงฆ์และนักปราชญ์เพื่อแต่งคัมภีร์มหาชาติคำหลวง ในปี พ.ศ. 2025 และถือได้ว่าเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มแรกในสมัยกรุงศรีอยุธยา ต่อมาในปี พ.ศ. 2163 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระสมเด็จเจ้าทรงธรรม เนื่องจากพระองค์ทรงรอบรู้ในพระไตรปิฎกมาก่อน พระองค์จึงเสด็จออกเพื่อทรงบอกบาลีแก่ภิกษุสามเณรทุกวันที่พระที่นั่งจอมทอง มีพระภิกษุสามเณรจากอารามต่าง ๆ มาเรียนบาลีกับพระองค์เป็นจำนวนมาก หรือแม้แต่ในรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในราว พ.ศ. 2199-2231 พระองค์ทรงศึกษาพระไตรปิฎก และมีพระเถระรอบรู้พระไตรปิฎกมากมายในยุคนั้น เป็นผู้ถวายความรู้ในด้านพระพุทธศาสนาแด่พระองค์ เช่น พระพุทธโฆษาจารย์ วัดเดิม พระพิมลธรรม วัดระฆัง และพระอาจารย์พรหม วัดปากน้ำประสบ เป็นต้น (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 45-48)

ในยุคไล่เลี่ยกันกับสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาของประเทศไทย มีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าติโลกราช พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น ในปี พ.ศ. 2020 ที่วัดมหาโพธาราม ซึ่งถือว่าเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งแรกในประเทศไทย ผลของการสังคายนาพระไตรปิฎกในครั้งนี้ ทำให้พระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนาเข้มแข็งรุ่งเรืองขึ้น และเลื่องลือไปยังประเทศเพื่อนบ้าน การศึกษาพระธรรมวินัยของพระภิกษุสงฆ์จึงรุ่งเรือง และมีการรจนาคัมภีร์ขึ้นมากมาย กล่าวกันว่าไม่มีพระสงฆ์สมัยใดของประเทศไทยที่จะชำนาญด้านภาษาบาลี และแต่งคัมภีร์เป็นภาษาบาลีไว้มากมายเทียบเท่าเช่นเดียวกับสมัยล้านนา คัมภีร์ที่สำคัญในยุคนี้ เช่น คัมภีร์มังคลัตถทีปนี รจนาโดยพระสิริมังคลาจารย์ ชินกาลมาลีปกรณ์ โดยพระรัตนปัญญเถระ จามเทวีวงศ์ โดยพระโพธิรังษี เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์บางคัมภีร์

ยังเป็นหลักสูตรการศึกษาของพระสงฆ์ไทยในปัจจุบันนี้อีกด้วย (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 41-42)

เมอร์ซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 กล่าวไว้ในหนังสือราชอาณาจักรสยามว่า พระสงฆ์สอนหนังสือให้แก่เยาวชน และอธิบายคำสั่งสอนแก่ราษฎรตามที่เขียนไว้ในภาษาบาลี เมอร์ซิเออร์ ปัลเลอกัวซ์ สังฆราชแห่งบัลลอล์ในคณะสอนศาสนาโรมันคาทอลิกของฝรั่งเศสประจำประเทศไทยกล่าวไว้ในหนังสือราชอาณาจักรไทยหรือสยามปี พ.ศ. 2397 ว่า ภายหลังหรือบางทีก่อนพิธีโกนจุก บิดามารดาส่งบุตรหลานของตนไปอยู่วัดเพื่อเรียนอ่านและเขียน เด็กเหล่านี้รับใช้พระ พายเรือให้พระและรับประทานอาหารซึ่งบิณฑบาตมาได้ร่วมกับพระด้วย พระสอนอ่านหนังสือให้เพียงเล็กน้อยวันละครั้งหรือสองครั้งเพื่อเป็นการตอบแทน การศึกษาของเด็กหญิงมีการสอนให้ทำครัว ตำน้ำพริก ทำขนม มวนบุหรี่และจีบพลู

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษายังคงดำเนินไปเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือมีวัดเป็นสถานที่ให้ความรู้แก่พลเมืองให้เหมาะสมกับความต้องการของประชาชน วัดและบ้านรับภาระในการอบรมสั่งสอนเด็ก ส่วนรัฐหรือราชสำนักควบคุมตลอดจนให้ความอุปถัมภ์พอสมควร เซอร์ จอห์น เบาริ่ง กล่าวถึงการศึกษาสมัยรัตนโกสินทร์ว่า การศึกษาตั้งแต่โกนจุกแล้ว เด็กชายถูกส่งไปอยู่ที่วัด เรียน อ่าน เขียน คำสอนศาสนากับพระสงฆ์ และได้รับมอบหมายให้จัดการศึกษา โรงเรียนอยู่กับวัดโดยมาก ย่อมเป็นของธรรมดาอยู่เองที่การสอนให้รู้คำสอนและประกอบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งสำคัญของระบบการศึกษา พลเมืองชายส่วนหนึ่งอ่านและเขียนหนังสือออก แต่วิธีที่จะแสวงหาความรู้สูงสาขาใดสาขาหนึ่งยังมีอยู่น้อย (คนึงนิตย์ จันทบุตร, 2543: 8)

จากหลักฐานที่กล่าวมาอาจกล่าวได้ว่าในอดีตการศึกษาส่วนใหญ่ของประเทศไทยนั้นมีวัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งถือว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดกันมายาวนานนับตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยการเรียนมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้สอน ส่วนผู้เรียนนั้นจะอยู่ในรูปของเด็กวัด สามเณร และพระภิกษุที่มาบวชเรียนเพื่อศึกษาเอาศิลปะพอสมควรแล้ว

ลาสิกขาออกไป หรืออาจจะดำรงอยู่ในสมณเพศเพื่อเผยแผ่พระศาสนาต่อไป ซึ่งระบบการศึกษาดังกล่าวนั้นได้ดำเนินเรื่อยมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น การศึกษาของพระสงฆ์ยังคงรักษาระเบียบการศึกษาพระไตรปิฎก และอรรถกถา ฎีกาได้เหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือแบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ชั้น ได้แก่ ชั้นเปรียญตรี คือแปลพระสูตรได้ ชั้นเปรียญโท แปลได้ทั้งพระสูตรและพระวินัย ชั้นเปรียญเอก แปลได้ทั้งพระสูตร พระวินัย และพระปรมัตถ์ (พระธรรมธัชมุนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) และคณะ, 2525: 90)

ต่อมามีการเปลี่ยนแปลงระบบการเรียนและการสอบในรัชสมัยของสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เนื่องจากทรงเห็นว่าระบบเก่ามีข้อบกพร่องหละหลวมอยู่มาก โดยมีพระราชประสงค์จะทรงให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ยิ่งขึ้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขวิธีการสอบ และแก้แบบเรียนพระปริยัติธรรมเดิมเป็นหลักสูตร 9 ประโยค โดยการนี้มีสมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดราชบูรณะ ราชวรวิหารทรงเป็นต้นคิดและทูลเสนอ กับเป็นผู้สนองพระบรมราชโองการตามพระราชประสงค์ดังนี้ เปรียญประโยค 1-3 ใช้คัมภีร์อัฏฐกถาธรรมบทเป็นแบบเรียนและสอบ ต้องแปลให้ได้คราวเดียวกัน 3 ประโยคจึงได้เป็นเปรียญ เปรียญประโยค 4 ใช้คัมภีร์มังคลัตถทีปนีบั้นต้น เปรียญประโยค 5 เดิมใช้คัมภีร์บาลีมุตตกะ ต่อมาเปลี่ยนเป็นคัมภีร์สารัตถสังคหะปกรณ์วิเสส ภายหลังเปลี่ยนเป็นคัมภีร์บาลีมุตตกะอย่างเดิม เปรียญประโยค 6 ใช้คัมภีร์มังคลัตถทีปนีบั้นปลาย เปรียญประโยค 7 ใช้คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกาอัฏฐกถาวินัย ผู้ได้ประโยคนี้เป็นบาเรียนเอกสามัญ เปรียญประโยค 8 ใช้คัมภีร์วิสุทธิมัคค์ปกรณ์วิเสส ผู้ได้ประโยคนี้เป็นบาเรียนเอกชั้นมัชฌิม เปรียญประโยค 9 ใช้คัมภีร์ฎีกาสารัตถทีปนี ผู้ได้ประโยคนี้เป็นบาเรียนเอกอุดม โดยคำว่า “บาเรียน” นั้นก็คือคำว่า “เปรียญ” ในปัจจุบันนั่นเอง (พระธรรมธัชมุนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) และคณะ, 2525: 90-94)

การเปลี่ยนแปลงหลักสูตรในครั้งนี้ ไม่มีคัมภีร์ในระดับพระไตรปิฎกเลย แต่เป็นคัมภีร์ในระดับอรรถกถา และฎีกาทั้งหมด และหลักสูตรดังกล่าวได้ดำเนินมาเช่นนี้ตลอด จนกระทั่งในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงเกิดการศึกษาระบบใหม่ขึ้นอีก คือระบบการศึกษาแบบ

มหาวิทยาลัยสงฆ์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายการสอนพระปริยัติธรรมที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามออกไปตั้งเป็นบาลีวิทยาลัยขึ้นที่วัดมหาธาตุ เรียกชื่อว่า "มหาธาตุวิทยาลัย" ในปี พ.ศ. 2432 และในปี พ.ศ. 2436 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งมหามกุฏราชวิทยาลัยขึ้น เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปี พ.ศ. 2439 ทรงอุทิศถวายสังฆิกเสนาสน์อันเป็นพระเมรุมาศของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย และพระราชทานนามมหาธาตุวิทยาลัยใหม่ว่า "มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย" เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2524: 237)

วิทยาลัยทั้งสองเมื่อเริ่มเปิดนั้นยังมิสามารถพัฒนาไปถึงขั้นมหาวิทยาลัยได้ในตอนต้น จนเมื่อ พ.ศ. 2489 มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้เปิดการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยขึ้น และในปี 2490 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยก็ได้เปิดการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยขึ้นเช่นกัน (สิริวัฒน์ คำวันสา, 2542: 89) นอกจากนี้ในปี 2487 ได้มีการเทียบวิทยฐานะนักธรรมเปรียญกับการศึกษาทางโลกขึ้นเป็นครั้งแรก จากที่แต่เดิมมาไม่มีการเทียบวิทยฐานะเนื่องจากวัตถุประสงค์ที่แท้จริงก็เพื่อเรียนรู้พระไตรปิฎกและนำไปปฏิบัติและสั่งสอน ต่อมาเมื่อการศึกษาทางโลกของประเทศเจริญขึ้น ทางฝ่ายผู้ลาสิกขาต้องการสิทธิบางอย่าง เพื่อประโยชน์เมื่อลาสิกขาไปแล้ว จึงขอให้มีการเทียบวิทยฐานะขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่สามารถใช้วุฒิประโยคต่าง ๆ รวมทั้งนักธรรมสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการ ครู หรืออนุศาสนาจารย์ ได้แล้วแต่ระดับขั้นของประโยคที่ได้

ในปี พ.ศ. 2507 ได้เกิดหลักสูตรบาลีแผนใหม่ หลักสูตรนี้ได้เพิ่มวิชาสามัญเข้าไปในหลักสูตรบาลีหลายวิชา เช่น วิชาภาษาไทย ภาษาอังกฤษ คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และการอบรมหรือปริทัศนศึกษา เรียนควบไปกับบาลี ซึ่งหลักสูตรดังกล่าวไม่ได้รับความนิยมจากพระเณรเท่าใดนัก ในปี 2514 กระทรวงศึกษาธิการพิจารณาเห็นว่าในระยะหลังพระภิกษุสามเณรนิยมเรียนวิชาสามัญและภาษาต่างประเทศมากขึ้น เพื่อเป็นการควบคุมและอำนวยความประสงค์ของพระภิกษุสามเณร กระทรวง

จึงได้ออกระเบียบว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา เป็นการประยุกต์วิชาพระพุทธศาสนากับวิชาสามัญเข้าด้วยกัน โดยกำหนดให้เรียน 9 หมวด คือ บาลี ธรรมวินัย ศาสนาปฏิบัติ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ สังคมศึกษา วิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ และหมวดสุขศึกษา วิชาเหล่านี้ได้พิจารณาเห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่การเผยแผ่พุทธศาสนา และสามารถมีศักดิ์และสิทธิ์เท่าโรงเรียนชั้นประถม มัธยมต้นและมัธยมปลายของกระทรวงศึกษาธิการ การศึกษาแผนกนี้อยู่ในความควบคุมของสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ มีกรมการศาสนาเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการ (สิริวัฒน์ คำวันสา: 2525: 136-216)

สำหรับมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้น ปี พ.ศ. 2512 มหาเถรสมาคมออกคำสั่งรับรองการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้งสองเป็นการศึกษาคณะสงฆ์ พ.ศ. 2527 รัฐบาลในสมัย ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ มองเห็นความสำคัญของการศึกษาคณะสงฆ์ จึงได้ดำเนินการเสนอพระราชบัญญัติกำหนดวิทยฐานะของผู้สำเร็จวิชาการพระพุทธศาสนาโดยมีมติเห็นชอบให้รับรองเปรียญธรรม 9 ประโยค ปริญญาศาสนศาสตรบัณฑิต ปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต ให้มีวิทยฐานะเป็นปริญญาตรี พ.ศ. 2540 ฯพณฯ พลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ เป็นนายกรัฐมนตรีได้เสนอร่างพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2540 ให้มหาวิทยาลัยคณะสงฆ์ทั้งสองมีสถานภาพเป็นนิติบุคคลเป็นมหาวิทยาลัยของรัฐและเป็นมหาวิทยาลัยในกำกับดูแลภายใต้กระทรวงศึกษาธิการ สามารถจัดการศึกษาได้ถึงปริญญาเอก และเปิดโอกาสให้ภิกษุ สามเณร คฤหัสถ์ เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ได้ (คนึงนิตย์ จันทบุตร, 2543: 17-22)

4. วิเคราะห์

การศึกษาพระธรรมวินัยของพระภิกษุในพระพุทธศาสนานั้นคือการศึกษาเรื่องศีล สมาธิ และปัญญาในพระไตรปิฎกเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส อันเป็นลักษณะเฉพาะของวิถีชีวิตของบรรพชิตผู้เห็นภัยในการครองเรือนและเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนาที่มีการศึกษาเพื่อละกิเลสเพื่อความ

หลุดพ้นจากกองทุกข์อันจะทำให้ถึงบรมสุขอย่างแท้จริงคือพระนิพพาน แต่มหาวิทยาลัยสงฆ์ไทยทั้งสองแห่งในปัจจุบัน โดยเฉพาะในระดับปริญญาบัณฑิตนั้นได้ทำหน้าที่ให้ความช่วยเหลือด้านการศึกษาแก่ผู้ขาดโอกาสในสังคมมากกว่าจึงทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์เกิดหลักสูตรการเรียนวิชาทางโลกเพื่อช่วยเหลือผู้ขาดโอกาสทางการศึกษามากกว่าหลักสูตรการเรียนพระธรรมวินัยในพระไตรปิฎก

การศึกษาพระธรรมวินัยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัด กล่าวคือจากการเรียนพระธรรมวินัยแบบดั้งเดิมซึ่งเน้นเฉพาะเรื่องไตรสิกขา และนวังคสัตถุศาสน์ ต่อมาจึงมีการบรรจุวิชาทางโลกเพิ่มเติมในการศึกษาของพระสงฆ์ การศึกษาวิชาทางโลกนั้น แม้จะจำเป็นกับยุคสมัยอยู่บ้าง แต่ก็มิได้เป็นไปตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เพราะการศึกษาพระธรรมวินัยตามพระพุทธประสงค์คือการศึกษาตามหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดการละคลายกิเลส ไม่ใช่เพื่อความยึดมั่นถือมั่น ในขณะที่วิชาทางโลกส่วนใหญ่นั้นมักจะเป็นไปเพื่อความยึดมั่นถือมั่นมากกว่าที่จะละคลายกิเลส และก็มิได้ศึกษาในเรื่องของศีล สมาธิ ปัญญาแต่อย่างใด

ตามหลักพระธรรมวินัยนั้น การที่พระภิกษุเรียนวิชาทางโลกนั้นย่อมผิดหลักพระธรรมวินัย ประการที่หนึ่งเพราะว่าในพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา อันเป็นหลักตัดสินในพระพุทธศาสนานั้นคำว่า ปริยัติ และพหูสูต ไม่มีการกล่าวถึงการเรียนวิชาทางโลกแต่ประการใด ประการที่สองการเรียนวิชาทางโลกไม่เป็นไปเพื่อการดับกิเลสและตัณหาและทุกข์ในวัฏสงสาร แต่เป็นการเรียนตามกิเลสและตัณหา ประการที่สาม การศึกษาวิชาทางโลกไม่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งถือว่าคลาดเคลื่อนต่อพระธรรม และยังคลาดเคลื่อนต่อพระวินัยบัญญัติเรื่องห้ามพระภิกษุเรียนวิชาทางโลกอีกด้วย เพราะทำให้ไม่มีความแตกต่างจากฆราวาส และพุทธองค์ตรัสว่าผู้เห็นพระธรรมวินัยว่ามีสาระย่อมไม่ศึกษาวิชาทางโลกและได้ทรงปรับอาบัติไว้ การเรียนวิชาทางโลกจึงไม่เป็นไปตามพระพุทธประสงค์ และไม่เป็นไปตามพระธรรมวินัย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นความเสื่อมของพระพุทธศาสนาด้วยเช่นกัน

การบรรจุวิชาทางโลกแทรกเข้าไปกับการศึกษาทางธรรมนั้นเกิดจากการที่สถาบันสงฆ์ได้ให้การช่วยเหลือทางการศึกษาให้กับรัฐ แม้ว่าแต่เดิมบทบาทในการให้การศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพแก่พลเมืองในชาติเป็นบทบาทของสถาบันสงฆ์ แต่ก็เป็นเพียงขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคมไทยที่ดำเนินติดต่อกันมา ทำให้การศึกษาทั้งหมดของชาติแต่อดีตกาลอยู่กับระบบของวัดและยังไม่มีการแบ่งระบบการศึกษาที่แยกกันชัดเจนระหว่างพระกับฆราวาส ซึ่งบทบาทดังกล่าวเมื่อพิจารณาตามหลักพระธรรมวินัยแล้วก็มิใช่บทบาทที่แท้จริงของพระสงฆ์ตามพระธรรมวินัยด้วย ในปัจจุบันการศึกษาของฝ่ายฆราวาสได้ถูกแยกออกจากระบบวัดอย่างชัดเจนมากยิ่งขึ้น ในขณะที่การศึกษาในฝ่ายของสถาบันสงฆ์นั้นกลับมีบทบาทที่คลุมเครือและซ้อนทับกับบทบาทของมหาวิทยาลัยฆราวาสอยู่คือเป็นทางออกด้านการศึกษาแก่ผู้ยากไร้และมีบทบาทในการช่วยเหลือด้านการศึกษา ด้วยเหตุนี้จึงทำให้มหาวิทยาลัยสงฆ์มีการศึกษาวิชาทางโลกที่ดูไม่แตกต่างกับมหาวิทยาลัยของฆราวาสเท่าใดนัก ซึ่งทำให้การศึกษาพระธรรมวินัยของมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็ไม่มีคุณภาพเพราะต้องช่วยเหลือการศึกษาทางโลก ในขณะที่คุณภาพวิชาทางโลกก็ไม่เข้มแข็งเท่ามหาวิทยาลัยทางโลกเพราะเป็นสถาบันสงฆ์ จึงนับว่าเป็นความเสื่อมอีกประการหนึ่งของการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม

หากรัฐบาลสามารถกระจายการศึกษาให้ทั่วถึงกว่าที่เป็นอยู่ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 10 ที่กำหนดให้จัดการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่ต่ำกว่า 12 ปีอย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2542: 7) จำนวนของพระภิกษุสามเณรที่อาศัยการบวชเพื่อเรียนวิชาทางโลกนั้นย่อมลดลงเป็นอย่างมากทีเดียวและมหาวิทยาลัยสงฆ์ย่อมจะไม่สามารถแสดงบทบาทช่วยเหลือสังคมได้อีกต่อไป เมื่อถึงเวลานั้นมหาวิทยาลัยสงฆ์จะทำหน้าที่อย่างไรต่อไปทั้งต่อพระธรรมวินัยและต่อสังคม การปรับปรุงหลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในเรื่องของพระธรรมวินัยจึงเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่จะต้องแก้ไข ในขณะที่มีการปฏิรูปการศึกษาครั้งใหญ่

มหาวิทยาลัยสงฆ์สมควรที่จะดำรงบทบาทหลักในการเผยแผ่พระธรรมวินัย ถ้าการปฏิรูปการศึกษาในส่วนของวิชาพระพุทธศาสนามีความก้าวหน้า แต่บุคลากรในส่วนของมหาวิทยาลัยสงฆ์กลับไม่มีการพัฒนาการศึกษาพระธรรมวินัยอย่างชัดเจนเพียงพอที่จะช่วยเป็นแกนหลักในการปฏิรูปการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาให้แก่ชาติแล้ว บทบาทของพระสงฆ์ไทยที่อยู่คู่สังคมไทยมานานในฐานะเป็นผู้สั่งสอนศีลธรรมในพระธรรมวินัยนั้นย่อมสูญหายไป และย่อมเป็นการแสดงถึงความเสื่อมของสถาบันสงฆ์ในพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจนไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของภูมิปัญญาในด้านพระธรรมวินัยหรือแม้แต่ในด้านขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามก็ตาม

ถ้าหากว่าสถาบันสงฆ์ โดยเฉพาะในระดับมหาวิทยาลัยไม่มีการเตรียมการเพื่อสร้างและพัฒนาบุคลากรในพระพุทธศาสนาไว้ ปัญหาดังกล่าวย่อมจะนำไปสู่ความขาดแคลนพระภิกษุสามเณรทั้งในเรื่องปริมาณและคุณภาพได้ กล่าวคือเมื่อปริมาณพระภิกษุและสามเณรมีจำนวนลดลงเพราะอัตราการเข้ามาบวชเพื่ออาศัยเรียนวิชาทางโลกมีจำนวนลดลง เนื่องจากรัฐสามารถกระจายการศึกษาได้มากขึ้นก็ย่อมมีผลต่อความมั่นคงของพระพุทธ-ศาสนาได้ นอกจากนี้การมุ่งเน้นแต่สนับสนุนด้านการศึกษาวิชาทางโลกเพื่อช่วยเหลือในด้านการศึกษา ดังที่มหาวิทยาลัยสงฆ์กระทำอยู่ในปัจจุบันนั้นก็ย่อมไม่ทำให้เกิดการสร้างศาสนทายาททางการศึกษาที่ยั่งยืนตามพระธรรมวินัยเพราะมหาวิทยาลัยสงฆ์เน้นแต่การให้ความช่วยเหลือด้านสังคม โดยที่ไม่ได้เน้นในการช่วยเหลือสถาบันสงฆ์เองคือเรื่องการศึกษาตามพระธรรมวินัยอันเป็นบทบาทหลักประการหนึ่งของพระสงฆ์

มหาวิทยาลัยสงฆ์จะเป็นหลักในการศึกษาพระพุทธศาสนาได้นั้นย่อมจำเป็นที่จะต้องให้การศึกษาวิชาในพระธรรมวินัยมากกว่าวิชาทางโลก ถ้ามหาวิทยาลัยสงฆ์ให้ความสำคัญกับวิชาทางโลกมากกว่าพระธรรมวินัยย่อมทำให้ความรู้ทางพระธรรมวินัยด้อยลงเป็นธรรมดา ในทางตรงกันข้าม ถ้ามหาวิทยาลัยสงฆ์ต้องการให้ความรู้ทางพระธรรมวินัยเข้มแข็งขึ้นก็ย่อมต้องลดปริมาณการให้ความรู้และความสำคัญกับวิชาการทางโลกลงให้น้อยกว่าวิชาทางพระธรรมวินัยเช่นกัน จริงอยู่ถึงแม้ว่าการให้ความรู้วิชาทางโลกเป็นบทบาท

เดิมของสถาบันสงฆ์ที่สืบทอดมาแต่โบราณตามเงื่อนไขของสังคมไทยก็ตาม แต่ในปัจจุบันและอนาคตอันใกล้นี้บทบาทในการให้ความรู้วิชาทางโลกเพื่อช่วยเหลือผู้ขาดโอกาสทางการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นกำลังจะหมดไปด้วยเงื่อนไขของสังคมไทยที่เปลี่ยนไปเนื่องมาจากการออกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งขยายโอกาสทางการศึกษาถึง 12 ปี

ถึงแม้ว่าบทบาทเดิมของมหาวิทยาลัยสงฆ์จะตอบสนองต่อเงื่อนไขทางสังคมในอดีตและปัจจุบันได้ก็จริงอยู่ แต่บทบาทที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นย่อมไม่เป็นไปเพื่อการตอบสนองเงื่อนไขในอนาคต ดังนั้นย่อมเป็นธรรมดาที่มหาวิทยาลัยสงฆ์สมควรเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเตรียมการล่วงหน้าเพื่อรับกับสถานการณ์ในอนาคตที่กำลังเปลี่ยนไป ด้วยการเพิ่มโครงสร้างวิชาที่เกี่ยวข้องกับหลักพระธรรมวินัยอย่างเข้มข้นเพื่อเป็นการสร้างศาสนทายาทในพระพุทธ-ศาสนาอย่างแท้จริงแทนที่บทบาทในการให้ความช่วยเหลือในด้านการศึกษาซึ่งกำลังจะหมดไปในไม่ช้า

มหาวิทยาลัยสงฆ์สมควรที่จะดำรงบทบาทในการเป็นหลักในด้านพระธรรมวินัยให้แก่สถาบันสงฆ์เองและแก่สังคมไทยรวมถึงสังคมโลกด้วยการเป็นแหล่งความรู้และให้การศึกษาในด้านพระธรรมวินัยที่สำคัญที่สุดมากกว่าเหตุผลอย่างอื่น เช่น เน้นการศึกษาวิชาทางโลกเพื่อช่วยเหลือสังคม มหาวิทยาลัยสงฆ์นั้นจะมิสามารถกระทำหน้าที่เป็นหลักในด้านการให้การศึกษาพระธรรมวินัยในพระพุทธศาสนาได้อย่างแท้จริง ตราบใดที่หลักสูตรการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ยังคงให้ความสำคัญในวิชาทางโลกมากกว่าวิชาในพระธรรมวินัยในทุก ๆ ด้าน ดังที่ได้วิเคราะห์และแสดงหลักฐานมาแล้ว มหาวิทยาลัยสงฆ์จะไม่สามารถเป็นผู้นำในด้านการศึกษาพระธรรมวินัยได้เลย หากไม่ศึกษาพระธรรมวินัยตามพระพุทธประสงค์ และเมื่อเป็นเช่นนั้นย่อมมีคำถามตามมาว่าการศึกษาพระพุทธศาสนานั้นเป็นวิวัฒน์หรือเป็นวิบัติกันแน่

บรรณานุกรม

คนึงนิตย์ จันทบุตร. (2543). **แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย.** กรุงเทพมหานคร: ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัดสำเนา)

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ). (2542). **ทำไมพระพุทธศาสนาจึงเสื่อมจากอินเดีย.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระธรรมธัชมุนี (ประยูร สนฺตงฺกุโร) และคณะ. (2525). **พุทธศาสนประวัติสมัยรัตนโกสินทร์และราชวงศ์จักรี 200 ปี.** กรุงเทพมหานคร: กรุงสยามการพิมพ์.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____ (2542). **กรณีธรรมกาย.** พิมพ์ครั้งที่ 17. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสาร.

ปริยัติธรรมธาดา, พระยา (แพ ตาลลักษมณ). (2521). **สังคีติยวงศ์.** แปลจาก พระวันรัตน วัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 1, สมเด็จ. สังคีติยวงศ์ (บาลี).

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2536). **พระวินัยปิฎก เล่มที่ 1. ปฐมสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2536). **พระวินัยปิฎก เล่มที่ 6 มหาวรรค.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2536). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 11. ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2536). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 32. อังคุตตรนิกาย เอกนิบาต.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2536). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 34. อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2537). **พระวินัยปิฎก เล่มที่ 9 จุลวรรค.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2537). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 36. อังคุตตรนิกาย ปัญจกฉักกนิบาต.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏ-ราชวิทยาลัย.

_____ (2537). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 67. ขุททกนิกาย จูฬนิทเทส.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2538). **พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ 65. ขุททกนิกาย มหานิทเทส.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เมฆ อำไพจริต. (2538). **วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 1.** พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. แปลจาก พระพุทธโฆสาจารย์. **วิสุทธิมรรค (บาลี).**

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2542). **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542.** กรุงเทพมหานคร: พริกหวานกราฟฟิค.

สิริวัฒน์ คำวันสา. (2524). **สงฆ์ไทยใน 200 ปี.** เล่มที่ 1. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ศรีอนันต์.

_____ (2525). **สงฆ์ไทยใน 200 ปี.** เล่มที่ 2. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร: รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์.

_____ (2542). **ประวัติพระพุทธศาสนาในประเทศไทย.** พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: จรัลสนิทวงศ์การพิมพ์.

เสถียร โพธินันทะ. (2539). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 1.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

_____ (2540). **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ฉบับมุขปาฐะ ภาค 2.** พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

แสง มนวิทูร. (2506). **ศาสนวงศ์.** แปลจาก พระปัญญาสามี. **ศาสนวงศ์ (บาลี).**

อมร โสภณวิเชฏฐวงศ์. (2543). **การศึกษาในพระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย. แปลจาก ดร.เอส.ดัตต์.